

DNEVNICI VIRDŽINIJE VULF

Dragana Kršenković-Brković, draganakb1@gmail.com

Original scientific paper

DOI: 10.31902/fil.48.2024.3

UDC: 821.111.09Vulf V.

Apstrakt: Ovaj tekst¹ razmatra dug proces transformacije autobiografske proze koju su stvarale žene (dnevnicima, memoarima, pismima, autobiografijama, časopisima), s posebnim naglaskom na dnevnicima Virdžinije Vulf (Virginia Woolf, 1882-1941). U tekstu se ukazuje na istraživački rad brojnih feminističkih autorki u tumačenju i redefinisavanju ove književne vrste. Analizirajući promene u autobiografskom pisanju žena od osamnaestog do dvadesetog veka, ove autorke su skrenule pažnju na mehanizam koji je korišćen u patrijarhalnom društvu u određenju identiteta žene i njenog sopstva; utvrdile su da postoji čvrsta veza između patrijarhalnih kulturnih predrasuda i marginalizovanja kulture žena; predočile su na blisku vezu između dnevničkog beleženja i potrage žena za samodefinisanjem; primetile su da su – samim procesom pisanja dnevnika, memoara i autobiografija – žene stvorile zajednički prostor; otkrile su osobene karakteristike dnevničke proze, kao što su: opozicija *subjektivnost* – *objektivnost*, opozicija između *javnog* i *privatnog* glasa ili opozicija između 'onog što je dominantno' i 'onog što je prećutivano', itd.

Takođe, ovaj tekst ukazuje na uticaj Vulf na promenu tradicionalnog književnog kanona i kanona tradicionalnih autobiografskih tekstova. U njemu se istražuje na koji način se pisanje dnevnika reflektovalo na autorkino pisanje; osvetljavaju se izvori u kojima je autorka pronalazila književne teme; pokazuje se da su prizori iz svakodnevnog života, knjige koje je čitala ili društveni događaji poslužili autorki kao sirov materijal za uobličavanje njenog književnog postupka. U tekstu se afirmiše i veza između, s jedne strane, književne scene dvadesetog veka i, s druge, svih promena unutrašnjeg života autorki i njenih pogleda na književnost, umetnost i svet.

Ključne reči: Virdžinija Vulf, književnost, autobiografija, dnevnik, književna laboratorija, kultura sećanja, tradicija, modernizam, feminizam, razbijanje tradicionalne strukture identifikacije žene

¹ Kraća verzija ovog rada predstavljena je na Međunarodnoj konferenciji *Pokret/pokreti u književnosti*, u organizaciji Crnogorske asocijacije za američke studije „Dr Biljana Milatović“ i American Corner Podgorica, Crna Gora, koja je održana 10. novembra 2023. godine.

1. Uvod

„Šesnaesti vek se smatra početnom tačkom pisanja dnevnika kakvog poznajemo danas, ali je praksa zaista postala popularna u sedamnaestom veku. Ričard Bojl /Richard Boyle/, prvi grof od Korka /the earl of Cork/, pisao je dnevnike od 1611–1642, koji su kasnije prepisani i objavljeni u formatu knjige“ (Mulrennan & Murphy, *The Glucksman Library*), zapisale su dr Kirstn Mulrnen /Kirsten Mulrennan/ i dr Rejčl Mafi /Rachel Murphy/ u tekstu „Dnevnici kao istorijski izvori“, objavljenom u okviru elektronskog vodiča *Otvoranje prozora u prošlost: Istraživanje arhivskih dnevnika*, publikovanom na web sajtu Univerziteta Limerik /University of Limerick/ u Irskoj.

U poređenju sa sedamanaestim vekom, u osamnaestom veku se pojavljuje veći broj autobiografija i dnevnika žena i muškaraca. Ta autobiografska proza je poslužila mnogim naučnicama, istražiteljicama i istoričarkama da steknu bolji uvid u život žena u prošlosti, kao i u njihovo poimanje stvarnosti. Treba ipak imati na umu, upozorila je Erin Peldžr /Erin Kennedy Pelger/, da „dnevnici koje su pisale žene i dnevnici uopšte nisu mapirana teritorija. Pisani iz dana u dan, dnevnici pružaju 'komentare na život kakav se živeo'. Ovaj osećaj za neposrednost uvlači čitaoca u tekst na jedan nefiltriran način, podstiče radoznalost i pomaže da se direktno otkriju prošla vremena“ (Pelger 2).

Kako su žene u dnevnicima zanemarivale javni svet politike, fokusirajući se na opisivanje svojih razmišljanja i svakodnevnih obaveza, mnogi istraživači su dnevničku prozu žena smatrali nezanimljivom. Tek su s „pojavom ženske istorije, polja istorijskog istraživanja počela da se menjaju. Pošto su nove generacije istraživača ušle u arhive, oni su s otkrićem prašnjavih dokumenata otkrili u dnevnicima nove perspektive, nove materijale i nove ideje“ (11).

U kritičkim teorijskim promišljanjima 20. veka, koja su artikulisala i produbila naše viđenje autobiografske proze, posebna pažnja teoretičarki/teoretičara bila je okrenuta Virdžiniji Vulf i njenim dnevnicima. Dnevničko beleženje Vulfove otkrilo nam je nepoznatu stranu ove autorke, ali je istovremeno trasiralo put za drugačije shvatanje autobiografske proze kao osobenog književnog izraza.

„Virdžinija Vulf je počela redovno da vodi dnevnik 1915. godine. Činila je to sve do 1941, a poslednja beleška napisana je četiri dana pred smrt“, zapisao je Leonard Vulf, Virdžinijin suprug i priređivač knjige *A Writer's Diary: Being Extracts from the Diary of Virginia Woolf*. Prvo izdanje te knjige objavila je izdavačka kuća *The Hogarth Press* iz Londona 1953. godine. Od tada do danas, dnevnici ove autorke bude veliku pažnju. U predgovoru knjige, Leonard Vulf navodi šta ga je prilikom pripreme posebno zanimalo:

Ja sam pažljivo iščitao 26 svezaka dnevnika i napravio izvode koje u ovoj knjizi štampam, a to je praktično sve što se odnosi na njeno sopstveno pisanje. Uključio sam još tri grupe isečaka. Prvu, u kojoj se nalazi izvestan broj odeljaka gde Virdžinija Vulf dnevnik očigledno koristi kao metod uvežbavanja ili isprobavanja umetnosti pisanja. Drugu, gde se nalazi nekoliko zapisa koje sam [...] izabrao zato što čitaocu daju predstavu o direktnom utisku koji su na njen um ostavile neke scene i neke ličnosti, kao sirovi materijal njene umetnosti. Kao treće, uključio sam jedan broj zapisa u kojima komentariše knjige koje je čitala (Vulf 3-4).

Iz obilja beležaka Leonard je odabrao one tekstove koji su na najbolji način odražavali Virdžinijinu introspekciju, kontemplaciju i duboko poniranje u sebe, kao i sam proces njenog sazrevanja i promena, ličnih i literarnih. Time je ocrtao put kojim je Virdžinija prošla, gradeći svoj osobeni glas.

Čitajući dnevničke beleške Virdžinje Vulf, čitateljka/čitalac stiče utisak da je ova književnica – ispisujući brojne zapise, beleške, primedbe, zapažanja, opaske, tvrdnje, komentare, konstatacije, refleksije, samorefleksije, spoznaje, i mnogo toga još – zapravo stvorila sopstvenu književnu laboratoriju.

2. Dug proces preobražaja autobiografske proze

*Autobiografska perspektiva ima [...] veze
s preispitivanjem sebe
i dovođenjem sebe do jezika.*

Dženet Vornor Gan, *Autobiografija*

Da bi se u potpunosti razumelo mesto i uloga dnevnika Virdžinije Vulf u dugom procesu transformacije autobiografske proze, potrebno je predočiti mnoge interpretacije i tumačenja ove književne vrste.

Postojeća teorijska promišljanja o autobiografskoj prozi pružaju uvid u promene nastale tokom poslednja dva veka. Pritom je autobiografsko pisanje najčešće posmatrano iz „dvostruke perspektive istorijske i kulturološke analize“ (Benstock 8), kako navodi Šari Benstock /Shari Benstock/ u uvodu knjige *Privatno Ja: teorija i praksa autobiografskog pisanja žena*, koju je pripremila i uredila.

Mnoge autorke su istraživale praksu autobiografskog pisanje žena od osamnaestog do dvadesetog veka. Pažnja svih je bila usmerena na

dnevnike (u kojima su žene zapisivale šta su svakog dana radile), *memoare* (u kojima su beležile svoja sećanja na ljude i događaje), *pisma* (koja su žene pisale i slale drugim osobama), *autobiografije* (u kojima su žene pisale o svom životu u prvom licu, opisujući svoje doživljaje ili iznoseći uslove u kojima su živele i radile), *časopise* (u kojima su autorke navodile svoja ili iskustva drugih žena, delile su savete ženama, analizirale su umetnička i književna dela, promišljale su/kritikovale/raspravljale/tumačile/afirmisale mnoge događaje), i drugo.

Istražujući razlike između klasa, religija, rasa, seksualnih orijentacija i pola, ove autorke su zaključile da je autobiografsko pisanje žena – od samog početka stvaranja te prakse – bilo isključeno i iz preovlađujućeg koncepta autobiografije, i iz kanona tradicionalnih autobiografskih tekstova.

Uzrok „marginalizovane kulture žena“ (Benstock 36), kako to navodi Suzan Steford Fridmen /Susan Stanford Friedman/ u eseju *Žensko autobiografsko Ja: teorija i praksa*, treba tražiti u negovanim patrijarhalnim kulturnim predrasudama. Među tim predrasudama je i razumevanje *sopstva*. Kako je pojam *sopstva* oduvek bio određen iskustvom belog heteroseksualnog muškarca, uz to i hrišćanina, kulturna definicija žene je oduvek bila viđena kroz prizmu tog muškarca.

2a. Autobiografije žena u 18. veku – pojava novih glasova žena

Mnoge autorke su svojim istraživanjima i pionirskim delovanjem prokrčile put u feminističkoj kritici autobiografija žena iz osamnaestog veka. Pomenimo Meri Puvi /Mary Poovey/, Patrišu Majer Spaks /Patricia Meyer Spacks/, Felisiti Nusbaum /Felicity Nussbaum/, Ejmi Kali /Amy Culley/, Dajan Dugau /Dianne Dugaw/ ili Lindu Tompson /Lynda M. Thompson/.

Između ostalog, ove autorke su ukazale na jednu zanimljivu pojavu – na javnoj sceni su se pojavili glasova žena koji do tada nikada nisu bili objavljivani. Pominju se propovednice koje su počele da štampaju svoje propovedi, kao i poznate glumice koje su u autobiografijama opisivale svoj život. Nastojeći da predstave sebe u što boljem svetlu i time ulepšaju (uglavnom negativnu) sliku koju je društvo imalo o njima, neke glumice su često iskrivljavale stvarne činjenice. O svim tim težnjama, željama, potrebama i nastojanjima autorki autobiografija, Meri Puvi je u knjizi *Prava dama i književnica* zapisala: „Borba da neko bude ono što jeste odvijala se u isti mah s nastojanjem da se izrazi svoje Ja“ (Poovey 1985, 41).

Ellen Pollak, profesorica engleskog jezika na Državnom univerzitetu Mičigen, skrenula je pažnju u časopisu *Eighteenth-Century Studies*,

zvaničnoj publikaciji *the American Society for Eighteenth-Century Studies* (ASECS), da je knjiga Meri Puv *Prava dama i književnica: ideologija kao stil u delima Meri Vulstonkraft, Meri Šeli i Džejn Ostin* prva studija o pisanju žena u 18. veku, samim tim i prekretnica u feminističkoj kritici 18. i ranog 19. veka (Pollak 260)./

Felisiti Nusbaum, istaknuta teoretičarka engleskog jezika s Kalifornijskog univerziteta u Los Anđelesu, razmatrala je u tekstu *Opšta mesta u autobiografijama žena iz 18. veka*, kao i u književnoj studiji *Autobiografska tema: Rod i ideologija u Engleskoj osamnaestog veka* međuzavisnost i integraciju žanra, pola i klase u važnom procesu transformacije autobiografskog pisanja u Engleskoj, i to u periodu od književnika i puritanskog sveštenika Džona Banjana /John Bunyan/ iz 17. veka do književnice Ester Trejl /Hester Thrale/ iz 18. veka.

Nusbaum naglašava da su žene, već samim procesom pisanja dnevnika, memoara i autobiografija, stvorile zajednički prostor. Ona to naziva „zajedničkim mestom diskursa“, misleći pritom na mesto gde se sreću „pozicije subjekata“ i gde je tema pisanja sama po sebi „zajedničko mesto“ (Nussbaum 1988, 151).

Nusbaum je pisala i o odnosu autobiografije i identiteta. Ova autorka je definisala subjektivnost kao „način na koji je individualno biće [...] podložno nečijoj kontroli i, u okviru ograničene slobode, pozicionirano u odnosu na autoritete“, ali i kao način na koji ova individua tada „postaje podložna sopstvenom identitetu, koji se održava unutar date samospoznaje – dok veruje da je slobodna, odgovorna i nosilac sopstvenih akcija“ (Nussbaum 1989, xi).

Ukazujući da je autobiografija otvorena i za ovu vrstu analize, Nusbaum je utrla put ka boljem razumevanju položaja žena koje su pisale autobiografsku prozu u tom periodu.

2b. Journal intime u 19. veku – potraga žena za samodefinisanjem

Tokom 19. veka negovan je tzv. *journal intime*, lični dnevnik, koji je podrazumevao „intimni opis sopstvene mentalne i emocionalne svesti“ (Benstock 33). Ovaj oblik dnevničkog beleženja povezuje se sa Žorž Sand i drugim književnicama, ali i sa brojnim nepoznatim ženama na evropskom i američkom tlu.

Istražujući lične dnevnike tri Amerikanke iz 19. veka, Erin Kenedi Peldžr u doktorskoj disertaciji *Živi kroz ogledalo – Dnevnici tri Amerikanke iz 19. veka*, koju je odbranila na Univerzitetu Montana, ukazuje na važnu funkciju njihovih dnevnika – sve tri prikazuju postojeće društveno-socijalno-kulturne odnose u zemlji.

Dnevnik Endži Mišel /Angie Mitchell/ opisuje „menjanje lica zapadne granice i ulogu koju je ona imala u toj transformaciji“; privatni

zapisi Medlin Edwards /Madaline Edwards/ naglašavaju „rigidne polne uloge koje su definisale i ograničile žene srednje i više klase na jugu zemlje pre Američkog građanskog rata“, kao i položaj „žene izvan granica prihvatljivosti, kao rezultat dva propala braka i nezakonite afere s oženjenim muškarcem“; dok dnevničke beleške Šarlote Fortin /Charlotte Forten/, visoko obrazovane Afroamerikanke, učiteljice i književnice, ilustruju kako je ona koristila „moć pismenosti kao alat za društvenu akciju“ u ličnoj „posvećenosti oslobađanju i poboljšanju položaja njene rase“ (Kennedy Pelger ii).

„Tri žene koje se razmatraju u ovoj tezi – Medlin Edwards, Šarlota Fortin i Endži Mičel – definisale su i opisale sebe kroz introspektivni čin pisanja“ (14), dakle kroz proces poniranja u sebe i posmatranja sadržaja svoje svesti. Njihovi dnevnički zapisi su, s jedne strane, opisali „njihove privatne živote“ ali su, s druge strane, odrazili „društvene i istorijske okolnosti koje su oblikovale njihova iskustva“ (6). Iako su Medlin, Šarlota i Endži dolazile iz različitih društvenih sredina i iako su živele u raznim delovima Amerike, „svaka je stvorila svoje životne priče kroz autobiografske spise“ (6), zaključuje Kenedi Peldžr.

Zanimljiv je i društveni okvir sredinom 19. veka u kome je negovan *journal intime*. O tome piše književnica Filipa Luis /Philippa Lewis/ u studiji *Intimnost i distanca: Suprotstavljene kulture u Francuskoj 19. veka*. Luis u njoj istražuje kulturu intimnosti u umetnosti, arhitekturi i književnosti devetnaestog stoleća; ukazuje na postojanje raznih književnih oblika u kojima se negovao koncept intimnosti, od intimne poezije (*poésie intime*), intimnog romana (*the roman intime*), preko putopisnih priča, književnih portreta, umetničkih književnih kritika do ličnih dnevnika (*journal intime*). Luis smatra da predivna i bogata raznolikost književnih i kulturnih formi u kulturi intimnosti ukazuje na hijerarhiju vrednosti. U toj hijerarhiji, *poésie intime* je viđena na vrhu a lični dnevnik na rubu uspostavljenih vrednosti u društvu.

2c. Dnevnici žena u 20. veku – pisanje kao oblik samo-istraživanja

Tokom 20. veka izmenilo se shvatanje šta dnevnik jeste i šta bi sve mogao da bude.

Umesto prihvatanja dnevnika kao krutog beleženja dnevnih događaja, javlja se stav da dnevnik postaje „alat za korišćenje pune snage unutrašnjih resursa“, kako navodi Trajstajn Rajnr /Tristine Rainer/, direktorka Centra za autobiografske studije u Pasadeni i profesorka na Kalifornijskom univerzitetu Los Anđeles, u knjizi *Novi dnevnik: Kako koristiti lični dnevnik za upravljanje sobom i svojim rastom*. Tako je *the New Diary* – Trajstajn Rajnr je prva upotrebila ovaj termin – postao

književni oblik povezan „s autorkinim samo-istraživanjem, kreativnošću, rastom, ali i s lečenjem ili terapijom“ (Rainer ii), ističe autorka.

Veliku promenu u shvatanju dnevnika ilustruje i stav autorke i profesorke Dženet Vornr Gan /Janet Varner Gunn/. Ona smatra da autobiografska perspektiva ima veze s posmatranjem/razmatranjem/analizom sebe, ali i s procesom dovođenja sebe jeziku. „Dok neko piše dnevnik, memoare ili autobiografiju treba da bude spremna/spreman na susret 'pisanja' i 'sopstva' ('writnig' and 'selfhood')“ (Gunn 11), navodi ona.

U knjizi *Autobiografija: ka poetici iskustva*, Gan smatra da se autobiografije, dnevnici i memoari moraju razumeti mnogo šire nego što se o njima uobičajeno misli – oni jesu kulturni čin 'čitanja' sebe, a ne lični čin 'pisanja' sebe. „Ja koje se čita (i od strane autorke i od strane čitateljke/čitaoca) izloženo je Ja, a ne skriveno Ja – to Ja se pojavljuje u svetu i može da bude ostvareno“ 9), naglašava Gan.

2d. Novo tumačenje i redefinisanje dnevnika u 20. veku

U procesu novog vrednovanja, redefinisanja i re-mapiranja dnevnika tokom 20. veka, pažnja feminističkih teoretičarki/teoretičara bila je usmerena i na mnoge druge aspekte autobiografskog diskursa.

- Na redefinisanje dnevnika kao važnog oblika autobiografske proze
- Na ukazivanje osobenih karakteristika dnevničke proze kao što su: opozicija *subjektivnost* – *objektivnost*, opozicija između *javnog* i *privatnog* glasa ili opozicija između 'onog što je dominantno' i 'onog što je prećutkivano'
- Na promenu u viđenju dnevnika – okretanje ka filozofskom, sociološkom, psihološkom i književnom tumačenju
- Na ukazivanje ontoloških, arhetipskih i transcendentnih karakteristika u dnevniku
- Na hronologiju pripovedanja
- Na naratološke odlike dnevničkog diskursa, i drugo.

Snažan doprinos tom istraživačkom naporu dala je Džejn Markus /Jane Marcus/. I ona je, poput drugih autorki, isticala da je kritičko interesovanje za autobiografsku prozu (uključujući dnevnike koje su pisale žene) počelo relativno nedavno. Desilo se to u času kada se na dnevnike, memoare i autobiografiju počelo gledati kao na književnu delatnost. Tada je istorijsko u njima bilo 'gurnuto' u pozadinu. „Pisanje književnica po pravilu je svrstavano u *privatni glas*, što je dalje vodilo

njihovom *prećutkivanju*“, istakla je Markus u književnoj studiji *Virdžinija Vulf i jezik patrijarhata*.

Ova autorka je o tome pisala i u eseju *Nepobediva osrednjosti: Privatno sopstvo javnih žena*. Osrednjost 'žanra', odn. autobiografskog pisanja žena, u smislu patrijarhalnih definicija superiornih formi i subjekata pismenosti, navodi Markus a citira je Šari Benstok u uvodu knjige, omogućila je da ovi generički oblici opstanu, iako je patrijarhat smatrao da su nedostojni pažnje (Benstock 8).

Markus, dalje, zaključuje da su autorke autobiografske proze svesno „podnele ostavku“ iz javne rasprave, „namerno se povlačeći iz javnog sveta i patrijarhalne istorije, koja ih je već izbrisala ili se očekivalo da izbriše njihova imena i dela“ (Isto). Na jednom mestu Markus sugerše da je autobiografija tek „proba za druge umetničke oblike“, proba koja književnicu čini „čitačem kulture“ (Bernstock 9).

Ova glasovita feministička književna naučnica ponudila je novo čitanje i originalnu interpretaciju rada Virdžinije Vulf. Odbacivši kritike koje su ignorisale feminističke, pacifičke i socijalističke teme u većini radova ove autorke, pa i u njenim dnevnicima, Markus je Vulf smatrala prvom modernom socijalistički orjentisanom feminističkom kritičarkom. U pomenutoj studiji Markus tvrdi da je nasleđeni jezik istorije, prava, političkih reformi i zvanične biografije Vulf pretvorila u feminističku, socijalističku, pacifičku i antifašističku kritiku patrijarhata.

Shvatanje Džejn Markus o mestu i ulozi Virdžinije Vulf u širem kontekstu engleske književnosti značajno je utucalo na novo mapiranje Vulf na engleskoj i svetskoj književnoj sceni.

U kritičkim teorijskim promišljanjima 20. veka, koja su artikulisala i produbila naše viđenje autobiografske proze, posebno mesto ima istraživački rad profesora Džejmsa Olnija /James Olney/ s Državnog univerziteta u Luizijani. U eseju *Neke verzije pamćenja / Neke verzije biografije: Ontologija autobiografije* (koji je objavljen u knjigi *Autobiografija: Teorijski i kritički eseji*) Onli posmatra dnevničke, memoare i autobiografije iz raznih uglova, produbljujući njihov značaj.

U uvodu knjige, Onli nudi objašnjenje za probuđeno interesovanje za autobiografsku prozu. To proizilazi, sugerše on, iz pomeranja pažnje „from bios² to autos³“, sa života na sopstvo. Ta promena je, za Olnija, „u velikoj meri bila odgovorna za otvaranje stvari i njihovo okretanje u filozofskom, psihološkom i književnom pravcu“ (Onley 19).

² *Bios* (gr.) – organski život. Takođe: Zastareli izraz za faktore rasta kvasca (U: *Segent's Medical Dictionary*).

³ *Autos* (gr.) – sopstvo

Onli smatra da bi se na više načina mogao razumeti život oko koga se autobiografija formirala. Možemo ga shvatiti kao vitalni impuls, impuls života koji se transformiše tako „što se živi kroz jedinstveni medijum pojedinca“ i kroz osobenu „fizičku konfiguraciju pojedinca“. Možemo to shvatiti i kao „svest, čistu i jednostavnu, svest koja se ne odnosi ni na kakve objekte van sebe“. Možemo takođe to shvatiti kao „moralni glas pojedinačnog bića“ (Onley 236-267).

Onli ističe da se opisani život u njima „ne proteže unazad kroz vreme“, već se proteže „do korena individualnog bića“. On posebno izdvaja činjenicu da je vreme u dnevnicima, memoarima i autobiografijama „atemporalno, posvećeno vertikalnom potiskivanju iz svesti u nesvesno, a ne horizontalnom potiskivanju iz sadašnjosti u prošlost“ (Isto).

Prepoznavši u dnevnicima, memoarima ili autobiografijama njihova *transcedentna*, *ontološka* i *arhetipska* svojstva, Onli je značajno doprineo prevrednovanju i re-mapiranju tog književnog izraza.

U tom kontekstu možemo čitati i dnevnik Virdžinije Vulf.

3. Dnevnik Virdžinije Vulf – Put do sopstvenog glasa

„Da li znate koliko se knjiga napiše o ženama u toku jedne godine? Imate li pojma koliko njih napišu muškarci? Da li ste svesne da ste, možda, životinja o kojoj se najviše raspravlja u univerzumu?“ (Voolf 12), upitala je Virdžinija Vulf studentkinje sa ženskih koledža Grt /Girton College/ i Njinam /Newnham College/ u Kembridžu /University od Cambridge/. Bilo je to prvo od dva predavanja koje je Vulf održala u oktobru 1928. godine na ovom univerzitetu. Autorka je svoj prošireni esej *Sopstvena soba* /A Room of One's Own/ bazirala na ovim predavanjima.

Sopstvena soba je „apsolutno revolucionarna u ispitivanju ograničenja koja su postavljana ženi, njihovoj kreativnosti i pristupu žena obrazovanju i kulturnim iskustvima kroz istoriju“ (BBC 2018), ističe dr Suzan Reynolds /Suzanne Reynolds/, kustoškinja u Ficvilijam muzeju /Fitzwilliam Museum/ u kome se čuva originalni rukopis *Sopstvene sobe*.

Poput *Sopstvene sobe*, Vulf je i svoje dnevnik koristila kao poligon za javno pisanje. Dnevnički zapisi Virdžinije Vulf ukazuju na autorkinu konstantnu dvostuku potragu: i.) Potraga za svojim identitetom; ii.) Potraga za originalnošću svog dela i za sopstvenom tačkom gledišta. Brojni citati u dnevnicima to potvrđuju.

i.) Potraga za svojim identitetom

„Ko sam, šta sam, i tako dalje, ta pitanja uvek lebde u meni. A onda lupim o neku egzaktnu činjenicu – pismo, osobu i vraćam im se opet sa velikim osećajem osveženosti. I tako se to nastavlja“ (Subota, 27.

februar) (Vulf 93). Ili, nešto dalje: „Čitala sam jutros jedan deo o 1923, pošto sam opet imala glavobolju i ispijala duge, odlične gutljaje tišine. Ali ona je imala ciljeve u životu: molitva, princip. U mom ništa. Velika razdražljivost i potraga za *nečim*“ (Isto) (93). Na trećem mestu, Virdžinija je zapisala: „Uživam skoro u svemu. Ipak imam neku neumornu tragačicu u sebi. Zašto u životu nema nekog otkrića? Nešto na šta čovek može da položi ruku i kaže: „To je to“? Moja depresija je mučno osećanje. Gledam: ali to nije to – to nije to. Šta je? I hoću li umreti pre nego *to* nađem?“ (Isto) (93).

ii.) *Potruga za sopstvenom tačkom gledišta*

„Ako je moje osećanje ispravno, ovo je najveći domašaj u primeni mog metoda, i mislim da on izdržava. Pod tim mislim da u mrežu zahvatam više osećanja i likova, tako mi se čini. Ali bog zna, dok ne vidim ulov. Ovo je samo moj doživljaj u procesu“ (Ponedeljak, 13. septembar) (Vulf 109). I, nešto dalje: „Primorana sam da budem direktnija i intenzivnija. Više koristim simbolizam, posmatram. Užasavam se 'sentimentalnosti'. Da li je cela tema podložna tom sudu? Ali, ne verujem da je bilo koja tema po sebi dobra ili loša. Tema otvara mogućnosti osobenostima pisca – to je sve“ (Isto) (109).

3a. Razbijanje tradicionalne strukture identifikacije žena

Narativ Virdžinije Vulf odlikuje snažan otpor uobičajenoj književnoj praksi i kulturnim stereotipima u kojima je sopstvo žene sistematski podređivano, umanjivano ili potpuno negirano. Vulf je u svakom trenutku bila svesna svog nemirenja s postojećim stanjem. Svoj otpor je izražavala otvoreno, s puno gorčine. U beleški s kraja decembra 1940. godine ona kaže: „Zapravo, otvorila sam Metjua Arnolda i prepisala ove stihove. Dok sam to radila, pala mi je na pamet ideja da tolike stvari sad ne volim ili volim idiosinkratski zbog mog sve većeg odvajanja od hijerarhije, od patrijahata“ (Nedelja, 29. decembar) (Vulf 377).

Vulf je nastojala da do kraja pronikne i opiše društveni proces u kome dominantan muškarac uobličava psihi žene. Ona je ukazala i na važnu činjenicu – da patrijarhat koristi u jezik u procesu potčinjavanja žene. Ti njeni stavovi uticali su na mnoge autorke/autore. Među njima je i Md. Masud Mondal s Univerziteta Vidyasagar u Zapadnom Bengaluu, Indija. On o tome piše u eseju *Jezik, ključno oružje patrijarhata za potčinjavanje žene*.

Dakle, kako su psiha i način razmišljanja ljudi manje-više društveno konstruisani a društvo u kome živimo je patrijarhalno društvo kojim dominiraju muškarci, možemo reći da je naš način razmišljanja uobličena shvatanjima i normama koje je propisalo patrijarhalno društvo [...] O tome je Simone De Bovoar pisala u

svom najvažnijem delu *Drugi pol*: „Ne rađa se već se postaje žena“, što znači da devojčica postaje žena u procesu svog vaspitanja u društvu u kom dominiraju muškarci. Patrijarhalne norme i ograničenja su uzrok zašto ta devojčica počinje da vidi sebe kao biološki inferiornom u odnosu na muškarce (Mondal 2).

Za Vulf, dnevnik je mesto za *žensku pobunu* – pre svega, protiv rigidnog patrijarhata. Po njoj, žena u svom dnevniku može /i treba/ da *destabilizuje* društvena i književna značenja (prevazilaženjem strukturnih i poetskih ograničenja žanra kojim se bavi), kao i da intezivno proučava *načine oporavka* marginalizovanih života kojima je patrijarhat 'utišao glas'.⁴

Kulturološki gledano, ženski subjekt u dnevnicima Virdžinije Vulf prepoznaje se kao *osoben, samostalan* i *slobodan* u donošenju sopstvenih odluka. Njene dnevničke beleške to potvrđuju.

Zar nisam upravo pisala Herbertu Fišeru da odbijam da uradim knjigu o postviktorskom dobu za seriju Kućnog univerziteta? – znajući da, ako želim, mogu da napišem knjigu, bolju knjigu za Pres, bez ičije pomoći. Na pomisao da budem izolovana u vlasti tih univerzitetskih dekana, lepo mi se krv sledi. Ipak sam ja jedina žena u Engleskoj slobodna da piše ono što joj se sviđa. Ostale moraju da misle o serijama i o urednicima (Utorak, 22. septembar) (Vulf 89-90).

Na drugom mestu Vulf je zapisala:

Kad pišem, diže se negde u mojoj glavi čudan i vrlo prijatan smisao nečega što želim da pišem, moja sopstvena tačka gledišta. Pitam se ipak, da li će osećanje da pišem za petoro ljudi a ne za 1500 da me iskvari? – da me učini ekscentričnom – ne, ja mislim da neće. Ali, kao što rekoh, čovek mora da se suoči s taštinom vrednom prezira, koja je u korenu sveg ovog cepidlačenja i natezanja (Vulf 18).

3b. Novi pristup pisanju dnevnika

Kroz postupak *zgušnjavanja, samorazumevanja i samotumačenja*, Vulf se u svojim dnevnicima bavi pitanjima slobode, veza i interakcija, privatnog i javnog, ličnog i političkog, individualnog i društvenog... Vulf

⁴ Termin 'utišan glas' prva je upotrebila Glorija Bous /Gloria Bowles/ s Berklija /UC Berkley/ u studiji *Vraćam se kroz svoje dnevnike: Nesređeno Ja, 1961-1986* /Going Back Through my Journals: The Unsettled Self, 1961-1986/

insistira i na kritici ustaljenih pogleda na *sopstvo* kako bi se i žensko iskustvo uključilo u viđenje/razumevanje/poimanje tog pojma.

Iz pozicije ženskog subjekta, Virdžinija Vulf vidi svoje dnevnikе kao:

- Prostor artikulacije, u kome ona svoje različite ideje može da dovede u takav međuodnos da funkcionišu kao celina. U toj novostvorenoj tvorevini dominira transnacionalna perspektiva.
- Prostor samoposmatranja (pozicija autorke dnevnika)
- Prostor u kome ona može sebe i *sopstvo* svog ženskog subjekta da ugradi u tekst
- Prostor u kome može da prevaziđe nametnute društvene modele i uloge
- Prostor koji doprinosi kreiranju potencijala za društvenu transformaciju
- Prostor u kome može da preispituje odnos jezika i sveta fikcije, koji je nov jer ga ona stvara.

3c. Dnevnik kao metod uvežbavanja

Vulf je bila svesna postojanja bliske veze između fikcije koju je stvarala i onog što je pisala u svojim dnevnicima. O tome je zapisala na jednom mestu u dnevniku:

Glavna potreba nije, razmišljam, pročitavajući svoje stare tomove, da igram ulogu cenzora, već da pišem prema raspoloženju ili o bilo čemu; interesovalo me je da vidim zašto sam pisala o stvarima koje su tu pukim slučajem i našla sam značenje tamo gde ga uopšte nisam videla u to vreme (Uskršnja nedelja, 20. april) (Vulf 19).

Na tu vezu (između pisanja proze i pisanja dnevnika) u Virdžinijinom radu ukazala je i britanska književnica Harijet Bejkr /Harriet Baker/ u tekstu *Zaboravljeni dnevnik Virdžinije Vulf*, koji je objavljen u časopisu *The Paris Review*. Između ostalog, Bejkr navodi:

U Londonu se Virdžinija veoma zainteresovala za štampu, pisanjem kraćih stvari, utisaka i studija boja – ti delovi će činiti njenu prvu knjigu priča, *Ponedeljak ili utorak*, koja je objavljena 1921. godine. Pa ipak, ako se dobro pogleda, može se u nekim od ovih priča naslutiti dnevnik; nešto kao podloga za sliku koju nameravate da naslikate (Harriet 2023).

3d. Ka širem razumevanju Virdžinije Vulf

Identifikacijsko shvatanje blisko pesništvu postalo je znak prepoznavanja dnevnika Virdžinije Vulf. Iščitavanjem njenih dnevnih zapisa, vidimo da su se i mnoga druga pitanja nametala teoretičarkama i teoretičarima: Kako su dnevnic Virdžinije Vulf proširili polje pisanja žena?; Kako samosvest žene afirmiše metanarativnu svest u autobiografskoj prozi?; Kakav je odnos između slobode i samorazumevanja?; i tome slično.

„*Margina, sloboda, razlika, komunikacija, privremenost, intima, tjelesnost*“ (Sablić Tomić 2005), o kojima piše Andrea Zlatar u studiji *Identitet, jastvo, tekst – ogledi o suvremenoj ženskoj prozi* dok propituje posledice odnosa između konstrukcije identiteta i hronotopa u suvremenoj hrvatskoj književnosti koju stvaraju žene, na tragu su pisanja Virdžinije Vulf. Zapažanja Zlatar očito izranjaju iz interesovanja Vulf i njene proze. U postupku „zgušnjavanja, samorazumijevanja i samotumačenja [koji je] najuočljiviji u autobiografskim tekstovima“ analizira se i „odnos onoga JA i identiteta“ (Sablić Tomić 2005), dodaje Helana Sablić Tomić, hrvatska književna teoretičarka, književna kritičarka i članica HAZU-a, osvetljavajući nove prostore proze koju pišu žene utemeljene na radu Virdžinije Vulf.

4. Zaključak: Promena tradicionalnog književnog kanona

Iako autobiografija postoji skoro dve stotine godina (prema nekima i dalje, još od Avgustinovih *Ispovesti*), kritičko interesovanje za ovaj književni oblik počelo je relativno skoro. „Morao je prvo da se otvori put za autobiografiju kao književnu, a ne samo kao istorijsku aktivnost“ (Gunn 4), ukazala je Dženet Vorner Gan.

Slično piše i Marta Katar /Martha J. Cutter/, profesorica engleskih i afričkih studija na Univerzitetu Konektikat, u studiji *Autobiografski spisi Zitkala-Sä: Problemi kanonske potrage za jezikom i identitetom*. Ona ističe da su „autobiografije, naravno, pisane nekoliko stotina godina pre ovih datuma, ali su tek nedavno proučavane kao književni žanr. Uprkos činjenici da je 1909. godine objavljena knjiga *Antologija: kritička i komparativna studija* /The Autobiography: A Critical and Comparative Study/ Ane Robson Ber /Anne Robeson Burr/, američke autorke romana, poezije, priča i biografija, suštinska rasprava o generičkim kriterijumima autobiografije nije postojala“ (Cutter 31).

Pojava dnevnika Virdžinije Vulf polovinom 20. veka značajno je izmenila viđenje autobiografske proze. Koristeći dnevnik kao javnu sferu i kao polje za javnu reč, Vulf je nastojala ne samo da prikaže svoj svakodnevni život, već i da govori o svom viđenju književnosti, da iskaže svoja humanistička, estetska, filozofska i metafizička razmišljanja o

umetnosti i životu, da izrazi ličnu žudnju za originalnošću, da podstakne /i inspiriše/ savremene književnice/književnike da pišu o onome što ih zanima, da se prepusti unutrašnjoj vokaciji...

U jednom se svi slažu: Virdžinija Vulf je značajno doprinela izmeni tradicionalnog književnog kanona. Tome treba dodati – Vulf je svojim dnevničkim beleškama uticala i na promenu kanona tradicionalnih autobiografskih tekstova.

Literatura:

- Baker, Harriet. „Virdžinija Woolf’s Forgotten Diary“. New York: *The Paris Review* (21 June 2023). <https://www.theparisreview.org/blog/2023/06/21/virginia-woolfs-forgotten-diary/>
- Benstock, Shari. *The Private Self: Theory and Practice of Women’s Autobiographical Writings*. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 1988.
- Bowles, Gloria. „Going Back Through my Journals: The Unsettled Self, 1961-1986“. Baltimor: The Johns Hopkins University Press. *NWSA Journal*, Vol. 6, No. 2, 1994, pp. 255-275.
- „Cambridge digitises Virginia Woolf’s A Room of One’s Own“. London: *BBC* (30 September 2018). <https://www.bbc.com/news/uk-england-cambridgeshire-45657689>
- Cutter, Martha J. “Zitkala-Sä’s Autobiographical Writings: The Problems of a Canonical Search for Language and Identity.” *MELUS*, Vol. 19, No. 1, 1994, pp. 31–44.
- Glaja-Kriststone, Eva. *A Wife Who Writes: Aesthetic And Social Aspects Of Self-Reflection In Women’s Diaries*. ResearchGate / Philosophy / Aesthetics: Article January 2019. DOI: [10.7220/2335-8769.72.7](https://www.researchgate.net/publication/338627487_A_wife_who_writes_aesthetic_and_social_aspects_of_self-reflection_in_women's_diaries)
https://www.researchgate.net/publication/338627487_A_wife_who_writes_aesthetic_and_social_aspects_of_self-reflection_in_women's_diaries
- Gannett, Cinthia. *Gender and the Journal: Diaries and Academic Discourse*. Albany: State University of New York Press, c1992 xiv, 262 p.
<https://archive.org/details/genderjournaldia0000gann/page/n7/mode/2up>
- Graham, Elspeth. „The Autobiographical Subject: Gender and Ideology in Eighteenth-Century England“. Scholar Article. *Bunyan Studies: A Journal of Reformation and Nonconformist Culture*. Newcastle Upon Tyne, Issue 4 (Spring 1991): 106-108.

- Gunn, Janet Varner. "The Autobiographical Situation." In: *Autobiography: Toward a Poetics of Experience*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982, pp. 3–28.
- Lewis, Philippa. *Intimacy and Distance: Conflicting Cultures in Nineteenth-Century France*. Cambridge: Legenda, 2017.
- Marcus, Jane. „Invincible Mediocrity: The Private Selves of Public Women“. Pp. 114-147 of *Private Self. Theory and Practice of Women's Autobiographical Writings*. (Ed.) Benstock, Shari. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 1988.
- _____. *Virginia Woolf and the Language of Patriarchy*. Bloomington, in: Indiana University Press, Volume 410 of A Midland Book, 1987.
- Martin, Julia. *Self and subject in eighteenth century diaries*. UNDW, Theses, PhD Doctorate, 2002, pp. 49
- Mondal, Md. Masud. „Language, a Crucial Weapon of Patriarchy to Subjugate Women: Referencing from Ibsen's 'A Doll's House'“. U časopisu: Pkwy Ogden, Utah: *Journal of Women Empowerment and Studies*. Vol: 04, No. 01, Dec 2023 – Jan 2024. <https://journal.hmjournals.com/index.php/JWES/article/view/3247/2692>
- Mulrennan, Kirsten & Murphy, Rachel. *Opening a window to the past: Researching archival diaries*, Limerick, Ireland: University of Limerick Special Collections and Archives Department / The Glucksman Library. <https://specialcollections.ul.ie/research-diaries/> ; <https://specialcollections.ul.ie/research-diaries-sources/>
- Nussbaum, Felicity. *The Autobiographical Subject: Gender and Ideology in Eighteenth-Century England*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995.
- _____. „Eighteenth-Century Women's Autobiographical Commonplaces“. Pp. 147-171 of *The Private Self. Theory and Practice of Women's Autobiographical Writings*. (Ed.) Shari Benstock. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 1988.
- Olney, James. „Some Versions of Memory/Some Versions of Bios: The Ontology of Autobiography“. In the book: *Autobiography: Essays Theoretical and Critical*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1980.
- Pelger, Erin Kennedy, "Lives through the looking glass| The diaries of three nineteenth-century American women" (1999). Graduate Student Theses, Dissertations & Professional Papers. 2862. <https://scholarworks.umt.edu/etd/2862>
- Poovey, Mary. *The Proper Lady and the Woman Writer: Ideology as Style in the Works of Mary Wollstonecraft, Mary Shelley, and Jane*

- Austen. Chicago: Chicago University Press, 1985.
<https://archive.org/details/properladywomanw0000poov>
- Pollak, Ellen. Untitled Review. *Eighteenth-Century Studies*. Published By: The Johns Hopkins University Press. Vol. 21, No. 2 (Winter, 1987-1988), pp. 260-263. <https://www.jstor.org/stable/2739115>
- Rainer, Tristine. *The New Diary: How to Use a Journal for Self-Guidance and Expanded*. New York: Penguin Publishing Group, 1979.
- Raoul, Valerie. „Women and diaries: gender and genre“. Winnipeg, Canada: University of Manitoba. In: *Mosaic: A Journal for the Interdisciplinary Study of Literature*, Vol. 22, No.3 (Summer 1989): 57-65. <https://mosaic.umanitoba.ca/common/issue/get/22/3>
- Sablić Tomić, Helena. „Prostori suvremene ženske proze“. Zagreb: Filozofski fakultet: Zagrebačka slavistička škola /Anagaram/Čitanje proze. 14.06.2005.
<https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1904&naslov=prosto-ri-suvremene-zenske-proze>
- Siksu, Elen [Cixous, Hélène]. *Smeh meduze*. ARS: Časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja, 5-6 (2010): 18-31.
<https://www.scribd.com/document/122338258/Helene-Cixous-Smijeh-meduze-Elen-Siksu-Smeh-meduze>
- Schiwy, Marlene A. „Taking things personally: Women, journal writing, and self-creation“. *NWSA Journal* 6.2 (1994): 234-254
- Smith, Sidonie and Julia Watson, eds. *Women, Autobiography, Theory: A Reader*. Wisconsin: University of Wisconsin P, 1998. 3-52.
- Stanford Friedman, Susan, „Women’s Autobiographical Selves: Theory and Practice“. Pp. 34-63 of *The Private Self. Theory and Practice of Women’s Autobiographical Writings*. (Ed.) Shari Benstock. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 1988.
- Vulf, Virdžinija, *Dnevnik spisateljice*. Prevod: Slavica Stojanović. Beograd: Feministička 94, 2002.
- Woolf, Virginia, *A Room of One’s Own*. First published in September 1929 by Hogarth Press. This e-book edition was created and published by Global Grey on the 15th October 2021.
<https://www.globalgreybooks.com/room-of-ones-own-ebook.html>
- Zlatar, Andrea. „Dnevnici: intimni krajolik duše“. U knjizi: *Tekst, tijelo, trauma: ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2004. 38-75.

THE VIRGINIA WOOLF DIARIES

“What forms are included under the autobiographical?” “How do women define the term autobiographical writing?” “What is the relation of genre to gender, unconscious to conscious, self to writing?” – these are just some of the many questions that authors have addressed in researching the autobiographical writing of women from the eighteenth to the twentieth centuries. This text examines the long process of transformation of autobiographical prose created by women (diaries, memoirs, letters, autobiographies, and magazines), with a special emphasis on the Virginia Woolf diaries. It refers to the research work of numerous feminist authors in interpreting and redefining this literary genre.

Analyzing the changes in women's autobiographical writing from the eighteenth to the twentieth centuries, these authors highlighted the mechanisms used in patriarchal society to determine the identity of a woman and her self. They found a strong link between patriarchal cultural prejudices and the marginalization of women's culture. They showed the close connection between daily recording and women's search for self-definition, noticing that through the very process of writing diaries, memoirs, and autobiographies, women had created a common space. They revealed the peculiar characteristics of diary prose, such as the opposition between subjectivity and objectivity, the opposition between the public and the private voice, the opposition between 'what is dominant' and 'what is silent,' and so on.

This text also indicates Woolf's influence in changing the traditional canon and the canon of traditional autobiographical texts. It explores how diary writing reflected on the author's writing, imprinting herself in the fiction she created. It illuminates the sources from which the author found literary themes, showing that many scenes from everyday life, books she read, or social events served as raw material for shaping her literary process. The text affirms the connection between, on the one hand, the 20th-century literary scene, especially the writing of women writers, and, on the other hand, all the changes, transformations, adaptations, and developments of the author's inner life, as well as her views on the world, art, and literature.

“Virginia Woolf began keeping a regular diary in 1915. She did so until 1941, and the last note was written four days before her death,” wrote Leonard Woolf, Virginia's husband and editor of the book *A Writer's Diary: Being Extracts from the Diary of Virginia Woolf*. The first edition of this book was published in London in 1953. Since then, for seven decades, Virginia Woolf's diary entries have received great attention.

In the introduction to the book, Leonard Woolf states what he was particularly interested in during its preparation: “I carefully read the 26 volumes of the diary and made the extracts that I publish in this book, which is practically all that applies to her writing. I've included three more groups of clippings. The first contains a number of sections where Virginia Woolf apparently uses the diary as a method of practicing or trying out the art of writing. The second includes several records which I have chosen because they give the reader an idea of the direct impression which certain scenes and certain persons left on

her mind, as the raw material of her art. Thirdly, I've included a number of entries in which she comments on the books she was reading" (Woolf ii).

From the abundance of notes, Leonard chose those texts that best reflected, on the one hand, Virginia's introspection, contemplation, and deep immersion into herself, and on the other, the very process of her maturation and change, both in the personal and literary aspects. With that, he charted the path that Virginia had taken, building her unique voice. Reading Virginia Woolf's diary entries, the reader gets the impression that this woman writer, by writing numerous entries, notes, remarks, observations, letters, reminders, assertions, comments, statements, reflections, self-reflections, deliberations, and much more, has actually created her own literary laboratory.

Existing theoretical reflections on autobiographical prose provide insight into the changes that have occurred over the past two centuries. At the same time, autobiographical writing is most often observed "from the doubled perspectives of historical and cultural analysis" (Benstock 8), according to Shari Benstock in *The Private Self: Theory and Practice of Women's Autobiographical Writings*, which she prepared and edited.

In addition, the essay "Eighteenth-Century Women's Autobiographical Commonplaces" by Felicity Nussbaum is very interesting. The essay was published in *The Autobiographical Subject: Gender and Ideology in Eighteenth-Century England*, in which she considered the interdependence and integration of genre, gender, and class in the important process of changing autobiographical writing in England from the 17th-century English writer and Puritan priest John Bunyan to the 18th-century writer Hester Thrale. In the aforementioned essay, Nussbaum emphasizes the fact that women who wrote diaries, memoirs, and autobiographies created a common space. Nussbaum calls it 'a common place of discourse,' a place where 'subject positions meet' and where the topic itself is a 'common place.'

The *journal intime*, as it emerged in France in the 19th century, is essentially a private mode of writing. It takes as its subject the intimate description of one's own mental and emotional consciousness. The early nineteenth-century *journal intime* was associated with women like George Sand.

The subject of Philippa Lewis' research is the social framework in the mid-19th century in which the *journal intime* was nourished. Her research was published in *Intimacy and Distance: Conflicting Cultures in Nineteenth-Century France*. In it, Lewis analyzes the culture of intimacy in art, architecture, and literature of the nineteenth century. She points to the existence of various literary forms in which the concept of intimacy was nurtured, from intimate poetry (*poésie intime*) and the intimate novel (*roman intime*), through travel stories, literary portraits, artistic critiques to personal diaries (*journal intime*). Lewis draws attention to the fact that the wonderful and rich diversity of literary and cultural forms in the culture of intimacy indicates a hierarchy of values. In that hierarchy, *poésie intime* was seen at the top but the *journal intime* at the edge of established values.

The understanding of what a diary is and what it could be has changed during the 20th century. Instead of accepting the diary as a rigid daily recording of events, it becomes a "tool for using the full power of internal resources," claims Tristine Rainer in *The New Diary: How to Use a Journal for Self-Guidance and Expanded Creativity*. The New Diary – a term first used by Tristine Rainer – has become the literary form associated "with self-exploration, creativity, personal growth, but also with healing and therapy" (Rainer ii).

A major change in the understanding of the diary is illustrated by the attitude of Janet Varner Gunn. She believes that the autobiographical perspective involves observing, considering, and analyzing oneself, but also bringing oneself into language. "While someone is writing a diary, a memoir, or autobiography, they should be ready to meet 'writing' and 'selfhood,'" (Gunn 11).

In *Autobiography: Toward a Poetics of Experience*, Gunn argues that autobiographies, diaries, and memoirs must be understood much more broadly than is commonly thought – they are a cultural act of 'reading' oneself, not merely a personal act of 'writing' oneself. "The self that is being read (both by the author and the reader) is an exposed Self, not a hidden Self – that Self appears in the world and can be achieved" (Gunn 9), she emphasizes.

In the process of revaluing, redefining, and re-mapping the diary during the 20th century, feminist theorists focused on many other aspects of autobiographical discourse:

- Redefining the diary as an important form of autobiographical prose.
- Indicating particular characteristics of daily prose, such as the opposition between subjectivity and objectivity, the opposition between public and private voice, or the opposition between 'what is dominant' and 'what is silenced.'
- Changing the way the diary is viewed, turning to philosophical, social, psychological, and literary interpretation.
- Indicating ontological, archetypal, and transcendental characteristics in the diary.
- Highlighting the narrative chronology.
- Deepening our understanding of the narratological features of daily discourse.

Jane Marcus has made a strong contribution to this research effort. She, like other authors, pointed out that critical interest in autobiographical prose, including diaries written by women, began relatively recently when diaries, memoirs, and autobiographies were seen, above all, as literary works. Historically, they were 'pushed' into the background. "As a rule, women's literary writing was classified as a private voice, which further led to their silence," Marcus said in the study *Virginia Woolf and the Language of Patriarchy* more than once.

Marcus also wrote about this in the essay "*Invincible Mediocrity: The Private Selves of Public Women*." She argued that "the mediocrity of the 'genre' of women's autobiographical writings, in terms of the patriarchal definition of superior forms and literary subjects, allowed these generic forms to continue in existence, overlooked by the patriarchy as unworthy of notice" (Benstock 8).

Further, Marcus concludes that "these women consciously 'resigned' from public discourse, enacting a deliberate resignation from the public world and patriarchal history which had already or was expected to erase their names and works." In addition, she suggests that autobiography is a 'rehearsal for other art forms,' a rehearsal that makes the writer a reader of culture" (9).

This renowned feminist literary scholar has offered an original interpretation of Virginia Woolf's work. Rejecting criticisms that ignored feminist, pacifist, and socialist themes in most of Woolf's work, including her diaries, Marcus considered Woolf to be the first modern socialist-oriented feminist critic. Marcus argues that Woolf transformed the inherited language of history, law, and political reforms unto a feminist, socialist, pacifist, and anti-fascist critique of patriarchy.

Marcus' understanding of the place and role of Virginia Woolf in the larger context of English literature has significantly impacted the new mapping of Woolf on the English and world literary scene.

In the critical theoretical reflections of the 20th century, which deepened our view of autobiographical prose, the research work of James Olney stands out. In the essay "*Some Versions of Memory/Some Versions of Bios: The Ontology of Autobiography*," he analyzes diaries, memoirs, and autobiographies from various angles, deepening their importance.

Olney offers an explanation for the reawakened interest in the genre. It stems, he suggests, from a shift in attention "from bios to autos — from the life to the self." That shift was "largely responsible for opening things up and turning them in a philosophical, psychological, and literary direction" (Olney 19).

Olney believes there are many ways to understand the life around which autobiography has formed. We can understand it as a vital impulse, the impulse of life, which is transformed so that "you live through a unique medium of the individual" and through a particular "physical configuration of the individual." We can also interpret it as "a consciousness, pure and simple, a consciousness that does not refer to any objects outside itself." Additionally, we can see it as the "moral voice of the individual being" (Olney 236-267).

Olney points out that the described life in them "does not extend back in time," but rather extends "to the root of the individual being." He highlights the fact that time in diaries, memoirs, or autobiographies is "a-temporal, focused on vertical displacement from consciousness to unconscious, not on horizontal displacement from present to past" (Ibid.).

By recognizing in diaries their *transcendent*, *ontological*, and *archetypal* properties, Olney made a significant contribution to the revaluation and re-mapping of this specific literary form.

Virginia Woolf's diary entries indicate the author's constant two-pronged quest for identity and writing. The narrative she created, as well as her style,

points to a strong opposition to common practices and cultural stereotypes in which a woman's own self is systematically subordinated, diminished, or completely denied.

For Woolf, the diary is a place for female *rebellion* – above all, against a rigid patriarchy. According to her, a woman in her diary can and should *destabilize* social and literary meanings (by overcoming the structural and poetic limitations of the genre she deals with) and is intensely exploring ways to *rehabilitate* the marginalized whose voices have been 'silenced' by patriarchy (the term 'silenced voice' is used by Gloria Bowles in *Going Back Through My Journals: The Unsettled Self*).

Through the process of condensation, self-understanding, and self-interpretation, Woolf deals with issues of *freedom, communication, private and public, personal and political, individual and social* in her diaries. Woolf also insists on a critique of established views of the self to include the female experience.

From the position of a female subject, Woolf sees her diaries as:

- A space of articulation (in which she can bring her different ideas into a sense that they function as a new entity dominated by a transnational perspective).
- A space for self-observation (being a new position of the diary author).
- A space in which she can incorporate herself and the self of her female subject into the text.
- A space in which she can overcome imposed social models and roles.
- A space that contributes to the creation of potential for social transformation.
- A space in which she can question the relationship between language and the world of fiction, which is new because she creates it.

Using the diary as a public sphere and a field for public speech, Woolf sought not only to portray her everyday life but also to speak about her vision of literature, to express her humanist, aesthetic, philosophical, and metaphysical reflections on art and life, to express her longing for originality, and to encourage and inspire contemporary women writers to write about topics that interest them, to surrender to their inner vocation, and so on.

Everyone agrees on one thing: Virginia Woolf has made a significant contribution to changing the traditional literary canon. It should be added – Virginia influenced the change of the canon of traditional autobiographical texts with her diaries.

Keywords: Virginia Woolf, literature, autobiography, diary, literary laboratory, memory culture, tradition, modernism, feminism, breaking the traditional structure of women's identification.